

Krajobraz pamięci Eduarda Petzolda

Łukasz Przybylak

Fundacja im. Eduarda Petzolda
ORCID: 0000-0001-7007-5794

Jacek Kuśmierski

Fundacja im. Eduarda Petzolda
ORCID: 0000-0002-5755-9871

Streszczenie

Celem artykułu jest odpowiedź na pytanie, w jaki sposób od końca XIX wieku do współczesności kształtował się „krajobraz pamięci” Eduarda Petzolda – jednego z najwybitniejszych europejskich twórców ogrodów XIX wieku – oraz jakie narracje, praktyki i materialne formy decydowały o jego obecności w świadomości społecznej. Praca wypełnia lukę badawczą, przesuując akcent z analizy twórczości projektowej na refleksję nad mechanizmami upamiętniania. Oryginalnym wkładem jest syntetyczne zestawienie różnorodnych form pamięci: piśmiennictwa, nomenklatury botanicznej, miejsc komemoratywnych oraz współczesnych inicjatyw i realizacji inspirowanych jego dziedzictwem. Wyniki badań pokazują, że pamięć o Eduardzie Petzoldzie kształtowała się jako proces dynamiczny, oparty na selekcji, negocjowaniu znaczeń i zmieniających hierarchiach wartości, a nie jako prosty zapis jego dorobku. Analiza krajobrazu pamięci ujawnia mechanizmy, poprzez które historia architektury krajobrazu reprodukuje, modyfikuje lub marginalizuje postaci twórców, odstawiając uwarunkowania kulturowe i instytucjonalne, stojące za formowaniem jej kanonów.

Słowa kluczowe

Architektura krajobrazu, dziedzictwo, historia, Petzold, upamiętnienie

Abstract

The aim of this article is to answer the question of how the “memory landscape” of Eduard Petzold – one of the most eminent European garden designers of the nineteenth century – has been shaped from the late nineteenth century to the present day, and which narratives, practices, and material forms have determined his presence in social consciousness. The paper addresses a research gap by shifting the focus from the analysis of his design output to a re-

flection on the mechanisms of commemoration. Its original contribution lies in a synthetic juxtaposition of diverse forms of memory: writings, botanical nomenclature, commemorative sites, and contemporary initiatives and projects inspired by his legacy. The results demonstrate that the memory of Eduard Petzold has developed as a dynamic process based on selection, negotiation of meanings, and changing hierarchies of values, rather than as a straightforward record of his achievements. The analysis of the memory landscape reveals the mechanisms through which the history of landscape architecture reproduces, modifies, or marginalises the figures of its creators, thereby exposing the cultural and institutional conditions underlying the formation of its canons.

Keywords

Commemoration, heritage, history, landscape architecture, Petzold

Eduard Petzold (1815–1891) należy do grona najwybitniejszych europejskich twórców krajobrazu drugiej połowy XIX wieku. Ukształtowany w „mużakowskiej szkole ogrodnictwa”, przez dziesięciolecia aktywny w Niemczech, Niderlandach i Europie Środkowo-Wschodniej, pozostawił po sobie imponujący dorobek teoretyczny i projektowy. Zgodnie z obecną wiedzą obejmuje on 10 książek i kilkadziesiąt artykułów oraz około 180 projektów ogrodów i parków rezydencjonalnych, a także miejskich skwerów i promenad na terenie obecnych Niemiec, Polski, Czech, Holandii, Austrii, Bułgarii i Turcji. Mimo to jego nazwisko było znane jedynie w wąskim gronie specjalistów, a informacje o jego twórczości pozostawały niejednoznaczne i fragmentaryczne, rozproszone pomiędzy biografie, nekrologi i nieliczne opracowania naukowe. Nieznane i rzadko analizowane są również materialne świadectwa pamięci o Petzoldzie. Celem niniejszego artykułu jest rekonstrukcja i analiza krajobrazu pamięci Eduarda Petzolda, rozumianego jako zespół narracji oraz praktyk upamiętniania, które od końca XIX wieku po współczesność kształtowały jego obecność w świadomości społecznej. Przedmiotem badań nie jest sama twórczość Petzolda, lecz sposoby jej opisywania, interpretacji, sygnalizowania zarówno w historiografii, krajobrazie oraz narracji turystyczno-komercyjnej.

Utrwalanie pamięci o Eduardzie Petzoldzie od XIX do XXI wieku

Istotnym wymiarem utrwalania postaci Eduarda Petzolda jest „pamięć zapisana”, czyli sposób, w jaki projektant był przywoływany, opisywany i wartościowany w literaturze, zarówno przed jak i po śmierci. Ze zbadanych źródeł wyłania się obraz upamiętnienia wielowarstwowego: od biografii pisanych w formule profilu zawodowego, przez krótkie życiorysy utrwalające jego pozycję w historii niemieckiej

sztuki ogrodowej, po ujęcia syntetyczne, gdzie Petzold staje się kluczową postacią w szerszej narracji o kulturze ogrodowej.

Najwcześniejszy z zapisów – cykl dwóch tekstów Hermanna Jägera w *Deutsche Gärtner* z 1878 roku¹ – ma charakter biografii zawodowej. Redakcja pisma deklaruje, że rozpoczyna serię życiorysów „wybitnych niemieckich fachowców”, aby zaspokoić „uzasadnione życzenie” poznania ich biografii i pobudzić wśród ogrodników dążenie do „podobnej doskonałości w fachu”. W tej perspektywie Petzold zostaje wpisany w kanon postaci modelowych: jego życie ma być nie tylko opisem drogi zawodowej, lecz także narzędziem kształtowania etosu – pracowitości, samokształcenia i konsekwencji w obranej sztuce. Jäger eksponuje moment formacyjny w Muskau (dziecięce zetknięcie z dziełem księcia Hermanna von Pückler-Muskau), następnie podróże studyjne i praktyki zawodowe jako źródła niezbędnego „kapitału doświadczenia”, wreszcie powrót do Muskau w 1852 roku, interpretowany jako spełnienie losu: objęcie opieką dzieła, które Petzold miał prawo doprowadzić do końca, z uwagi na jego kompetencje, jak i osobisty stosunek do parku. Autor noty, pomimo prób korekty chronologii zawodowego życiorysu Petzolda, określa go mianem „najjaśniejszej z gwiazd niemieckiej sztuki ogrodowej”².

Ważnym mechanizmem literackiego upamiętnienia jest powiązanie Petzolda z Pücklerem, ale nie w roli biernego kontynuatora. Jäger buduje napięcie między „pietyzmem” wobec idei twórcy Muskau a samodzielnością zawodową Petzolda: podkreśla jego „duchowy kontakt” z księciem i zasadniczą zgodność z utrwalonymi ideami, a jednocześnie wskazuje obszary działań autorskich – szczególnie Arboretum Muscaviense (określane jako dzieło „należące wyłącznie do niego”), rozumiane zarazem naukowo i artystycznie. W ten sposób biografia nie tylko wspomina, ale i porządkuje „autorstwa” w obrębie tego wielkiego założenia: Muskau pozostaje pomnikiem Pücklera, lecz jego późniejsza faza oraz rozmach kolekcji dendrologicznej stają się polem zasług Eduarda Petzolda.

W 1879 roku, w rubryce *Personal-Notizen* w „Deutsches Magazin für Garten- und Blumenkunde”³, upamiętnienie przybiera formę krótszą, lecz o silnym ładunku symbolicznym. Nieznany autor rozpoczyna go od zestawienia „Książę Pückler, Muskau, Petzold”, które działa jak triada pamięci – skrót, który organizuje historię niemieckiej sztuki krajobrazowej wokół znakomitego parku i dwóch wielkich nazwisk. Tekst idzie dalej niż Hermanna Jägera w obrazowaniu relacji mistrz-uczeń: Eduard Petzold zostaje nazwany „prawą ręką” księcia, a nawet jego drugim

1 H. Jäger, *Deutsche Gärtner. I. E. Petzold, Park- und Garten-Director in Muskau*, „Deutsche Gärtner-Zeitung: Zentralblatt für das gärtnerische Fortbildungswesen in Deutschland”, Jhrg. 2, No. 1, 1878, s. 7-8; Jäger H., *Deutsche Gärtner. I. E. Petzold, Park- und Garten-Director in Muskau (Schluss.)*, „Deutsche Gärtner-Zeitung: Zentralblatt für das gärtnerische Fortbildungswesen in Deutschland”, Jhrg. 2, No. 2, 1878, s. 22-24.

2 Ł. Przybylak, *Życie i twórczość Pücklera sprawą Petzolda i polskiej sztuki ogrodowej*, w: „Książę Hermann von Pückler-Muskau”, E. Petzold, tłum. J. Selewska, red. Ł. Przybylak, J. Kuśmierski, Ścinawka Górna 2024, s. 129.

3 *Personal-Notizen*, „Deutsches Magazin für Garten- und Blumenkunde: Zeitschrift für Garten- und Blumenfreunde und Gärtner”, Jhrg. 1879, Stuttgart 1879, s. 120-122.

„ja”. To sformułowanie jest symptomatyczne: wpisuje Petzolda w logikę dziedziczenia geniuszu, gdzie kontynuacja staje się niemal współżsamością. Jednocześnie nota utrwała jego rangę jako dyrektora parków i ogrodów, wskazując na skalę zawodowej odpowiedzialności (podróże między Muskau i holenderskim De Paauw, decyzje artystyczne i administracyjne), a także na osobną „linię” dziedzictwa – szkółkę drzew i krzewów ozdobnych w Bolesławcu. Pamięć o Petzoldzie zostaje więc rozszerzona poza Muskau: obejmuje także wymiar jego przedsięwzięć ekonomicznych, co wzmacnia jego wizerunek jako praktyka nowoczesnego, łączącego sztukę i naukę z doskonałą organizacją.

Kolejnym poziomem literackiego upamiętnienia jest ujęcie encyklopedyczne – hasło w *Illustriertes Gartenbau-Lexikon*, wydane pod redakcją Theodora Rümplera w 1882 roku⁴. Ten gatunek tekstu działa inaczej niż biografia: zbiera i porządkuje fakty, a także wprowadza do obiegu wiedzy encyklopedycznej. Eduard Petzold zostaje tu osadzony w siatce dat, miejsc i relacji, ale jednocześnie otrzymuje mocny profil ideowy. Autor noty akcentuje jego zasady projektowe wyznawane przez Petzolda, które mają brzmienie niemal doktrynalne: natura jako „pierwsza nauczycielka” architekta krajobrazu, konieczność studiowania form i barw roślin, prymat formy nad barwą (bo barwa zależy od światła), a także znaczenie „siekiery” jako narzędzia utrzymania kompozycji założenia. Tekst utrwała także Petzolda jako autora kanonicznych publikacji⁵, które obok rozległych prac terenowych stają się równorzędnymi „dowodami” jego wielkości. Ta podwójna rola „praktyka” i „pisarza” jest kluczowa dla literackiej pamięci: Petzold pozostaje obecny również za pośrednictwem dzieł teoretycznych, które środowisko ogrodnicze czyta i cytuje jako źródło wiedzy.

Wreszcie w 1889 roku u Ernsta Halliera, w rozdziale o wpływie nauk przyrodniczych na sztuki⁶, Eduard Petzold zostaje włączony w jeszcze szerszą narrację kulturową. Hallier rozpoczyna swój tekst od księcia Hermanna von Pückler-Muskau jako jednego z „nielicznych prawdziwie wielkich artystów” i natychmiast wskazuje Petzolda jako „wielkiego ucznia”, dziedzica i kontynuatora. Upamiętnienie przestaje tu być wyłącznie sprawą środowiska ogrodniczego – staje się elementem historii kultury XIX wieku, gdzie sztuka ogrodu funkcjonuje na prawach sztuki nowoczesnej, splecionej z badaniem natury, podróżami, obserwacjami i refleksjami teoretycznymi. Hallier, podobnie jak wcześniej Rümpler, tworzy obraz Petzolda z perspektywy jego wojaży, kontaktów z ośrodkami ogrodniczymi Europy, oglądu ogrodów, wystaw, rezydencji i cmentarzy (sam Petzold podkreśla rolę obserwacji

4 T. Rümpler, *Illustriertes Gartenbau-Lexikon: Unter Mitwirkung zahlreicher Fachmänner aus Wissenschaft und Praxis*, Berlin 1882, s. 724-727.

5 W nocie wymieniane są cztery dzieła Eduarda Petzolda: *Beiträge zur Landschaftsgärtnerei*, Weimar 1849; *Zur Farbenlehre der Landschaft* Jena 1853; *Die Landschaftsgärtnerei*, wyd. 1, Leipzig 1862; *Arboretum Muscaviense*, Gotha 1864. Ostatni tytuł we współautorstwie z Georgiem Kirchnerem.

6 E. Hallier, *Kulturgeschichte des neunzehnten Jahrhunderts in ihren Beziehungen zu der Entwicklung der Naturwissenschaften*, Stuttgart 1889, s. 555-557.

w kształtowaniu wrażliwości krajobrazowej), budując portret twórcy, którego kompetencje są wynikiem pogłębionych studiów, nie tylko rzemiosła.

Po śmierci Eduarda Petzolda 10 sierpnia 1891 roku, literacki krajobraz pamięci ulega wyraźnej zmianie: ciężar przesuwają się ku rejestrowaniu faktów, domykaniu życiorysu oraz – co szczególnie znamienne – korygowaniu i negocjowaniu jego miejsca wobec księcia Hermanna von Pückler-Muskau. Najbardziej syntetyczną formę upamiętnienia przynosi rubryka w „Möllers Deutsche Gärtner-Zeitung”⁷. Notatka podkreśla rangę Petzolda jako emerytowanego „królewsko-książęcego niderlandzkiego dyrektora parków i ogrodów”. Ten tytułowy nagłówek działa jak pieczęć prestiżu: w literaturze pośmiertnej stanowisko staje się skrótem całego życia, a formalna godność zastępuje długie uzasadnienie. Równocześnie tekst jednoznacznie sankcjonuje Petzolda jako reprezentanta „klasycznej sztuki ogrodnictwa krajobrazowego”, której mistrzem był Pückler. To ważne, ponieważ nekrolog pełni tu nie tylko funkcję informacyjną, lecz także interpretacyjną: Petzold ma być zapamiętany jako kontynuator „mużakowskiej szkoły krajobrazu”.

Najpełniejszy pośmiertny życiorys opracował teoretyk i twórca ogrodów Carl Hampel w „Gartenflorze”⁸. Tekst jest zarazem elegią i podsumowaniem życia projektanta: Petzold „odchodzi” jako człowiek „bardzo szerokiej renomy”, a zarazem – i to brzmi jak figura domknięcia epoki – jako „ostatni z mężów” powołanych do pracy u boku księcia Hermanna von Pückler-Muskau. Fraza ta wprowadza ton „końca generacji” i czyni Petzolda ostatnim ogniwem łączącym współczesność ze „złotym czasem” nie tylko parku w Muskau, ale całej klasycznej idei ogrodów i parków krajobrazowych. Hampel podkreśla też, że Petzold był wiernym współpracownikiem przy założeniach w Branitz i Muskau, a następnie rozwija klasyczny wątek biograficzny: bytność w Muskau jako doświadczenie formacyjne, Jacob Heinrich Rehder jako nauczyciel, podróże jako warsztat, Anglia jako „szkoła najwyższa”, wreszcie Muskau jako wielkie pole pracy i Arboretum jako dzieło symboliczne. W zakończeniu pojawia się typowa dla nekrologu figura moralna: „niezwykłe owocna i niestrudzona działalność” oraz „człowiek wielkiej pracowitości”.

Wkrótce potem w tym samym czasopiśmie ukazuje się tekst Martina Hoffmanna⁹, w którym kwestionuje dwa kluczowe elementy narracji Carla Hampela: powołanie Eduarda Petzolda przez Pücklera do parku w Muskau w 1852 roku (uznane przez niego za niemożliwe, ponieważ Muskau miało być sprzedane wcześniej) oraz pracę Petzolda w Branitz (według Hoffmanna Petzold nie był tam wykonawcą dzieła, a „ostatnim” współpracownikiem księcia miał pozostawać inspektor Georg Bleyer). Retorycznie sprostowanie jest ostre, ale jednocześnie zawiera gest ochronny wobec zmarłego: „nie zostaje zdjęty żaden klejnot z jego wieńca chwały” – chodzi

7 *Personalnachrichten*, „Möllers Deutsche Gärtner-Zeitung”, Jhrg. 4, Nr. 26, 1891, s. 280.

8 C. Hampel, *Eduard Petzold*, „Gartenflora: Zeitschrift für Garten- und Blumenkunde”, Jhrg. 40, Hf. 17, 1891, s. 469-471.

9 M. Hoffmann, *Berichtigung zu der Biographie „Eduard Petzold”*, „Gartenflora: Zeitschrift für Garten- und Blumenkunde”, Jhrg. 40, Hf. 19, 1891, s. 529.

wyłącznie o to, by historia otrzymała „należne jej prawo”. To bardzo znaczące: po śmierci Petzolda nie toczy się spór o jego wielkość¹⁰, lecz o właściwe rozmieszczenie zasług między osobami i miejscami, a zwłaszcza o granice symbolicznego „dziedziczenia” Pücklera.

Na sprostowanie odpowiada kolejny głos – hrabiego Heinricha von Pücklera w tekście *Zur Biographie Eduard Petzold's*¹¹. Ten tekst działa jak próba zamknięcia dyskusji z pozycji autorytetu „z wnętrza” tradycji rodzinnej i majątkowej. Pückler jednoznacznie stwierdza, że Petzold „nigdy nie pozostawał na służbie księcia von Pückler” ani w Muskau, ani w Branitz. Jednocześnie proponuje bardziej subtelny interpretację relacji: Petzold mógł nazywać się „uczniem” z powodu czci dla księcia i wpływu jego myśli oraz wypowiedzi o ogrodnictwie krajobrazowym w odpowiedzi na słane do niego pisma. Pückler dopuszcza też możliwość nieporozumienia w sprawie „powołania” do Muskau: Petzold mógł zostać ściągnięty z Weimaru do Muskau przez księcia Fryderyka Niderlandzkiego, ewentualnie z pośrednictwem Pücklera. W ten sposób została zaproponowana wersja, która zachowuje sens biograficzny, ale odcina go od osobistej sprawczości „genialnego księcia z Muskau”. Jeszcze ostrzej hrabia Pückler rozstrzyga kwestię autorstwa parku w Branitz: przyznaje, że Petzold był tam jako gość, ale „nie posadził nigdy nawet jednego krzewu”; podkreśla, że zmiany i nowości ostatnich dekad są jego własnym dziełem, a kluczową rolę wykonawczą przypisuje inspektorowi Georgowi Bleyerowi.

W efekcie rok 1891 przynosi podwójny obraz pośmiertnego upamiętnienia. Z jednej strony, Petzold zostaje ogłoszony autorytetem, reprezentantem „klasycznej szkoły ogrodnictwa krajobrazowego” oraz uczniem i kontynuatorem księcia Hermanna von Pückler-Muskau. Z drugiej strony, na łamach tej samej prasy fachowej wybucha publiczny spór o charakter tej relacji, a także o zakres rzeczywistego udziału Petzolda w dziełach przypisywanych tradycji Pücklerowskiej – zwłaszcza w Muskau i Branitz. O ile wcześniejsze teksty budowały pamięć o Petzoldzie przede wszystkim przez afirmację jego drogi i dorobku, o tyle publikacje pośmiertne dopisały do niej drugi wymiar: pamięć sporną, która odsłoniła mechanizmy negocjowania autorstwa i prestiżu w obrębie środowiska. W kolejnych latach ukazywały się wprawdzie noty biograficzne Eduarda Petzolda w różnych językach¹², lecz najczęściej ograniczały się do powielania ustalonego zestawu faktów, bez wnoszenia nowych rozstrzygnięć.

Stan ten uległ ograniczonej zmianie dopiero w 1940 roku, wraz z publikacjami Waltera Gresky'ego. Jego artykuł opublikowany w czasopiśmie „Die Gartenkunst”,

10 L. Przybylak, *Życie i twórczość Pücklera...*, dz. cyt., s. 126-128.

11 H. von Pückler, *Zur Biographie Eduard Petzold's*, „Gartenflora: Zeitschrift für Garten- und Blumenkunde”, Jhrg. 40, Hf. 22, 1891, s. 611-612.

12 *Brockhaus' Konversations-Lexikon*, Bd. 17, Supplement, Leipzig, Berlin und Wien 1897, s. 856; *Nordisk familjebok: konversationslexikon och realencyklopedi*, t. 21 – Papua-Posselt, Stockholm 1915, s. 731; *Enciclopedia universal ilustrada europeo-americana*, t. 44, Madrid 1921, s. 272.

a także książka *Eduard Petzold, der Geisteserbe des Fürsten Pückler, als Hofgärtner in Ettersburg und Weimar*¹³, stanowią pierwszą od dziesięcioleci próbę ponownego, pogłębionego odczytania dorobku Petzolda w świetle badań źródłowych oraz krytycznej refleksji historiograficznej. Gresky świadomie podejmuje wątek relacji Petzolda z księciem Hermannem von Pückler-Muskau, używając określenia „duchowy spadkobierca” (niem. *Geisteserbe*). W przeciwieństwie do sporów z końca XIX wieku, autor nie koncentruje się na formalnych zależnościach służbowych czy kwestiach autorstwa poszczególnych realizacji, lecz przenosi akcent na ciągłość idei, postaw twórczych i sposobów myślenia o krajobrazie. Petzold jawi się tu jako artysta, który nie tylko przyswoił estetyczne i filozoficzne założenia Pücklera, ale potrafił je twórczo rozwinąć i dostosować do różnych uwarunkowań przestrzennych, przyrodniczych i kulturowych. Szczegółowej analizie Gresky poddał prace w Weimarze, Eisenachu i Ettersburgu, gdzie Petzold występował już nie jako kontynuator cudzego dzieła, lecz jako samodzielny projektant.

Należy również zwrócić uwagę na tekst Waltera Irrganga z 1978 roku¹⁴, który stanowi próbę ponownego włączenia postaci Eduarda Petzolda do kanonu historii architektury krajobrazu. Już we wprowadzeniu autor określa go jako najważniejszego przedstawiciela „drugiej generacji” twórców parków krajobrazowych XIX wieku. To rozpoznanie ma charakter nie tylko wartościujący, lecz także korekcyjny wobec dotychczasowej historiografii, która – jak podkreśla Irrgang – niemal wyłącznie koncentrowała się na kilku „wielkich nazwiskach”, pomijając twórców, którzy w praktyce urzeczywistniali i rozwijali klasyczny ideał parku krajobrazowego. W tym sensie tekst jest głosem rewindykacyjnym: domaga się przywrócenia Petzoldowi należnego miejsca w historii dyscypliny. Charakterystyczne jest, że Irrgang buduje obraz Petzolda przede wszystkim jako artysty-praktyka o niezwyklej skali oddziaływania, poprzez rozbudowane zestawienia projektów i realizacji, ze szczególnym uwzględnieniem Śląska. Kolejny wyraźny etap w literackim krajobrazie pamięci Eduarda Petzolda pojawia się dopiero w latach 80. XX wieku i wiąże się z przesunięciem geograficznego punktu ciężkości badań – z obszaru Niemiec ku Niderlandom. Ten zwrot badawczy nie jest przypadkowy: to właśnie tam zachowały się liczne realizacje Petzolda, a także bogaty materiał archiwalny, który pozwolił wyjść poza XIX-wieczne schematy biograficzne i spory o relację z Pücklerem.

13 W. Gresky, *Eduard Petzold, der Geisteserbe des Fürsten Pückler. Ein Rückblick auf die Zeit seines Wirkens in Thüringen*, „Die Gartenkunst”, nr 53, 1940, s. 137-140; W. Gresky, *Eduard Petzold, der Geisteserbe des Fürsten Pückler, als Hofgärtner in Ettersburg und Weimar*, Erfurt 1940. Kolejne wyniki badań: W. Gresky, *Zur Würdigung Eduard Petzolds: mit besonderer Rücksicht auf die Zeit seines Wirkens in Thüringen*, „Die Gartenkunst”, Jhrg. 3, Nr. 1, 1991, s. 32-39. Na ograniczone znaczenie badań Waltera Gresky wskazuje: M. Rohde, *Von Muskau bis Konstantinopel. Eduard Petzold ein europäischer Gartenkünstler. 1815-1891*, Dresden 1998, s. 245.

14 W. Irrgang, *Bemerkenswerte Parkanlagen in Schlesien*, Dortmund 1978, s. 219-227.

Przełomowe znaczenie miał artykuł Carli S. Oldenburger-Ebbers¹⁵, w którym rekonstruując zarówno kontekst biograficzny, jak i konkretne realizacje projektowe w sposób systematyczny zebrała ona i przeanalizowała działalność Petzolda w Holandii. W jej ujęciu Petzold jawi się nie jako peryferyjna postać „niemieckiego importu”, lecz jako jeden z pionierów nowoczesnego parku krajobrazowego w Holandii, wprowadzający tam dojrzałe, strukturalne myślenie o krajobrazie.

Oldenburger-Ebbers podkreśla ciągłość drogi zawodowej Petzolda, od początków w Muskau, aż po długotrwałą współpracę z księciem Fryderykiem Niderlandzkim. Szczególną uwagę zwraca na reorganizację kilku wybranych zespołów, traktując je jako laboratorium nowoczesnego w recepcji holenderskiej parku krajobrazowego. Projekty te cechowała wrażliwość na istniejącą rzeźbę terenu, zachowywanie starych drzew, swobodny, lecz logiczny układ dróg oraz świadome kształtowanie relacji widokowych między parkiem a otaczającym krajobrazem rolniczym. Ważnym aspektem tego holenderskiego etapu badań jest przesunięcie akcentu z biografii ku analizie warsztatu projektowego. Petzold ukazywany jest jako architekt krajobrazu o wyraźnie „strukturalnym” podejściu: konsekwentnie stosujący zasady opisane w swoich podręcznikach, a zarazem elastyczny wobec lokalnych warunków siedliskowych.

Dopełnieniem tych badań stała się monografia Bonicy Zijlstry z 1987 roku¹⁶, w której twórczość Petzolda została osadzona w szerszym kontekście rozwoju holenderskiej architektury krajobrazu. Zijlstra podkreśla, że choć liczba realizacji Petzolda w Holandii nie była bardzo duża, ich znaczenie polegało na wprowadzeniu nowego sposobu myślenia o krajobrazie – opartego na analizie terenu, sekwencyjności widoków i harmonijnym łączeniu natury z elementami kulturowymi. W tym ujęciu Petzold przestaje być przede wszystkim „uczniem Pücklera”, a staje się jednym z aktorów europejskiej sieci transferu idei krajobrazowych XIX wieku.

Kulminacją XX-wiecznych badań nad postacią Eduarda Petzolda stała się dopiero monografia wydana na podstawie rozprawy doktorskiej Michaela Rohdego, opublikowana w 1998 roku w Dreźnie¹⁷. Było to pierwsze opracowanie o wyraźnie naukowym charakterze, które w sposób całościowy i krytyczny zebrało rozproszone dotąd wątki biograficzne, teoretyczne i projektowe, a zarazem wpisało Petzolda w ramy europejskiej historii architektury krajobrazu. Rohde zerwał z wcześniejszą,

15 C.S. Oldenburger-Ebbers, *De tuin- en landschapsarchitect Carl Eduard Adolf Petzold (1815-1891) en zijn werken in Nederland*, Groen, nr 7/8, 1986, s. 27-34.

16 B. Zijlstra, *Nederlandse tuinarchitectuur II 1850-1940; tuinen van Carl Eduard Adolf Petzold, Dirk Watzte, Petrus Hermannus Watzte en Samuel Voorhoeve*, Amsterdam 1987, s. 6-21.

17 M. Rohde, *Von Muskau bis Konstantinopel...*, dz. cyt. wydana na podstawie: M. Rohde, *Eduard Petzold – Weg und Werk eines deutschen Gartenkünstlers im 19. Jahrhundert*, Universität Hannover (Dissertation), Hannover 1998. Autor opublikował również skróconą wersję biografii Petzolda: M. Rohde, *Petzold, Karl Eduard Adolph*, „Neue Deutsche Biographie”, Bd. 20, 2001, s. 276-277. Uwagę poświęcił również dokonaniom Petzolda w Holandii, szczególnie w De Pauw: M. Rohde, *The importance of Eduard Petzold to the Dutch garden arts*. W: *Prussian Gardens in Europe: 300 Years of Garden History*, ed. M. Rohde, Leipzig 2007, s. 260-263.

fragmentaryczną tradycją pisania o Petzoldzie. Jego książka obejmuje pełne spektrum działalności twórcy: od początków w Muskau, przez okres weimarsko-ettersburski, długą służbę w Muskau, aż po działalność w Niderlandach i późne projekty sięgające aż Konstantynopola. Już sam układ pracy – obejmujący osobne rozdziały poświęcone biografii Petzolda, jemu samemu jako teoretykowi i praktykowi – wskazuje na ambicję syntetyczną, nieobecną we wcześniejszej literaturze.

Szczególnie istotne jest to, że Rohde w sposób systematyczny rozdziela trzy płaszczyzny pamięci o Petzoldzie: jego relację z Pücklerem, własną twórczość teoretyczną oraz rozległą praktykę projektową. W ten sposób osłabia on dominującą od XIX wieku narrację o „uczni wielkiego mistrza”, zastępując ją ujęciem Petzolda jako autonomicznego artysty, który wprawdzie wyrósł z tradycji Pücklerowskiej oraz angielskiego dorobku teorii kształtowania krajobrazu, lecz konsekwentnie je przekształcał i racjonalizował. Widoczne jest to zwłaszcza w analizach jego podęczników, zasad projektowych, podejścia do utrzymania parków oraz w refleksji nad krajobrazem jako procesem długiego trwania.

Nowością monografii jest również jej rozmach dokumentacyjny. Rozbudowane katalogi dzieł, zestawienia chronologiczne i geograficzne, analizy archiwalne oraz krytyczne omówienie recepcji twórczości Petzolda czynią z pracy Rohdego punkt odniesienia nie tylko dla historii architektury krajobrazu, lecz także dla badań konserwatorskich i studiów nad krajobrazem kulturowym. Krajobraz pamięci Petzolda zostaje tu ostatecznie „ustabilizowany” – osadzony w faktach, źródłach i materialnych realizacjach, przy czym w pracy pojawiają się pewne nieścisłości w nazewnictwie geograficznym oraz ryzyko nadinterpretacji treści *Wspomnień* w odniesieniu do faktycznego dorobku Petzolda.

W perspektywie historiograficznej monografia Rohdego zamyka zasadniczy etap kształtowania się literackiego obrazu Eduarda Petzolda. Kolejne artykuły, które ukazywały się później nie wniosły już nowych ustaleń interpretacyjnych ani źródełowych¹⁸. W kontekście polskim cenne były opracowania dotyczące dzieł na terenie województwa lubuskiego i dolnośląskiego¹⁹. Artykuły te koncentrowały się jednak przede wszystkim na identyfikacji i analizie konkretnych realizacji parkowych, a nie na postaci samego projektanta. Ambicją przełamania tego stanu rzeczy podejmuje obecnie Fundacja im. Eduarda Petzolda w ramach programu wydawniczego

18 W literaturze polskiej: M. Siewniak, A. Mitkowska, *Tezaurusz sztuki ogrodowej*, Warszawa 1998, s. 187; A. Bieliń-Ratajczyk, *Eduard Petzold – twórca malowniczych założeń krajobrazowych / Eduard Petzold – the creator of picturesque landscape parks*, „Architectus”, nr 2(34), 2013, s. 45-58; J. Jaworek, *Petzold Carl Eduard Adolph*, „Leksykon zieleni Wrocławia”, red. I. Bińkowska, E. Szopińska, Wrocław 2013, s. 884-885; J. Jaworek, *The principles of plant selection in gardens designed by Eduard Petzold (1815-1891) / Zasady doboru roślin w ogrodach autorstwa Eduarda Petzolda (1815-1891)*, „Czasopismo Techniczne”, nr 6-A/2014, s. 225-238.

19 M. Drozdek, *Malownicze parki krajobrazowe Carla Eduarda Petzolda na wybranych przykładach ogrodów województwa lubuskiego*, „Rocznik Lubuski”, t. 31, cz. 1, 2005, s. 251-264; J. Rościszewski, *Die Gartenanlagen Eduard Petzolds In Niederschlesien. Eine gartendenkmalpflegerische Analyse seiner Originalpläne im Landesamt für Denkmalpflege Sachsen* (Masterarbeit), Dresden 2024, s. 15-20.

„Seria Petzold”²⁰. Inicjatywa ta ukierunkowana jest na ponowne otwarcie badań nad Petzoldem, zwłaszcza w kontekście polskim, gdzie jego życiorys – mimo ogromnego znaczenia twórczości – pozostawał dotąd mało znany.

Seria wydawnicza „Petzold” zakłada systematyczne udostępnienie w języku polskim całego korpusu pism Eduarda Petzolda – zarówno dzieł teoretycznych, jak i tekstów o charakterze autobiograficznym oraz publicystycznym. Petzold był autorem książek i artykułów, w których formułował spójną, autorską wizję sztuki ogrodowej. Seria ma obejmować dwanaście tomów, w tym jego najważniejsze dzieła: *Wkład w ogrodnictwo krajobrazowe*, *O teorii kolorów w krajobrazie*, *Ogrodnictwo krajobrazowe*, *Arboretum Muscaviense* (podzielone na 4 tomy). Pierwszy tom – *Książę Hermann von Pückler-Muskau* – ukazał się w 2024 roku²¹, natomiast kolejny, obejmujący edycję wspomnień z życia Eduarda Petzolda, znajduje się obecnie w przygotowaniu²².

II. 1.

Wizualizacja serii wydawniczej „Petzold”. Projekt serii: kilku.com (Idalia Smyczyńska i Robert Zajac). Fundacja im. Eduarda Petzolda, 2024.

²⁰ Fundacja im. Eduarda Petzolda, seria wydawnicza „Petzold”, <https://eduardpetzold.eu/wystawy-i-wydarzenia/seria-petzold/> (dostęp: 30.12.2025).

²¹ Eduard Petzold, *Książę Hermann von Pückler-Muskau*, Ścinawka Górna 2024.

²² Fundacja im. Eduarda Petzolda, Seria wydawnicza „Petzold” <https://eduardpetzold.eu/projekty/seria-wydawnicza-petzold/> (dostęp: 30.12.2025).

Wielowymiarowe dziedzictwo Eduarda Petzolda

Odrębną, a zarazem wyjątkowo trwałą formą upamiętnienia Eduarda Petzolda jest obecność jego nazwiska w nomenklaturze botanicznej. Ten wymiar pamięci – funkcjonujący poza narracją biograficzną czy historią sztuki ogrodowej – sytuuje Petzolda w obrębie nauk przyrodniczych i świadczy o uznaniu, jakim cieszył się on jako znawca drzew i krzewów, zwłaszcza w kontekście prac nad Arboretum w Muskau.

Zgodnie z danymi zgromadzonymi w Międzynarodowym Indeksie Nazw Roślin (IPNI) Petzold występuje jako autor lub współautor dwudziestu nazw taksonów roślin, oznaczanych skrótem autorskim „Petz.”²³. Zdecydowana większość tych nazw została opublikowana w 1864 roku w dziele *Arboretum Muscaviense*, opracowanym wspólnie z Georgiem Kirchnerem, co bezpośrednio wiąże je z działalnością naukową i systematyczną prowadzoną w Muskau. Szczególnie liczną grupę stanowią tu taksony z rodzaju *Quercus* – obejmujące zarówno gatunki, jak i formy ogrodowe – co odzwierciedla centralne miejsce dębów w mużakowskim arboretum oraz zainteresowaniach dendrologicznych Petzolda.

Warto podkreślić, że w wielu przypadkach Petzold występuje jako autor samodzielny (dla 6 roślin: *Quercus hentzei*, *Quercus hypophlaeos*, *Quercus paludosa* hort., *Quercus paludosa* var. *lyrata*, *Quercus pseudoaegilops*, *Smilax medica*) bądź jako współautor wraz z Georgiem Kirchnerem (14) i Williamem Beattie Boothem (2). Choć część z tych nazw ma dziś status synonimów historycznych lub została przeniesiona do innych kombinacji taksonomicznych, sam fakt ich wprowadzenia do obiegu naukowego stanowi trwały zapis aktywności Petzolda na styku sztuki ogrodowej i botaniki systematycznej.

Jeszcze bardziej bezpośrednią formą honorowania jego nazwiska są zlatynizowane eponimy „petzoldii”, użyte do nazwania *Forestiera petzoldii* sp. nov. Jähn. & Walther²⁴, *Rhododendron arboreum* ‚Petzoldii’ (Rinz)²⁵, *Salix petzoldii* hort.²⁶

²³ International Plant Names Index, Petz., <https://www.ipni.org/search?q=Petz> (dostęp: 30.12.2025).

²⁴ *Forestiera petzoldii* to kopalny gatunek z rodziny Oleaceae, opisany przez Hellmuta Jähnichena i Haralda Walthera w 1974 r. na podstawie strukturalnych fragmentów liści oraz rozproszonych kutykul. Materiał pochodził z osadów brunatnowęglowych Łużyc i Bitterfeld, datowanych na górny oligocen–górny miocen. Za: H. Jähnichen, H. Walther, *Über den Nachweis der Oleaceen-Gattung Forestiera Poir. im Tertiär Mitteleuropas Mit 9 Tafeln und 7 Abbildungen*, „Feddes Repertorium”, vol. 85, no. 1-2, 1974, s. 17-41.

²⁵ *Le nouveau jardinier illustré*, red. F. Herincq, A. Lavallée, L. Neumann, B. Verlot, J.-M. Cels, J.-B. Verlot, C.J. Courtois-Gérard. A. Pavard, A.D. Burel, Paris 1872, s. 709; A.C. Leslie, *The International Rhododendron Register & Checklist. 2nd Edition. Lem-Z*, London 2004, s. 1059. Roślina była hybrydą wyhodowaną w szkółce Handels-Gärtnerei S. & J. Rinz we Frankfurcie nad Menem w 1864 r. Obecny status tej odmiany nie jest znany. Zgodnie z opisem różanecznik charakteryzował się białymi kwiatami z różowym obrzeżeniem oraz fioletowym nakrapianiem.

²⁶ E. Petzold, *Die Landschafts-Gärtnerei: ein Handbuch für Gärtner, Architekten und Freunde der Gartenkunst*. Leipzig 1888, s. 286. Obecny status taksonomiczny tego gatunku nie jest znany, ale była to prawdopodobnie krzyżówka wierzy babilońskiej (*Salix babylonica* L.) i wierzy kruchej (*Salix × fragilis* L.). Za: T. Rümpler, *Illustriertes Gartenbau-Lexikon...*, dz. cyt., s. 724; *Index Seminum in Horto Botanico Reg. Berlinensi Anno 1902 Collectorum*, w: „Notizblatt des Königl. botanischen Gartens und Museums zu Berlin. Appendix X.”, 15 Januar 1903, s. 7.

oraz czterech innych taksonów z rodziny różowatych (Rosaceae), traktowanych obecnie jako synonimy migdałowca trójklapowego (*Prunus triloba* Lindl.). Należały do nich m.in. *Amygdalus petzoldii* (K.Koch) Ricker²⁷, *Armeniaca petzoldii* hort.²⁸, *Prunus petzoldii* K.Koch²⁹ oraz *Prunus triloba* f. *petzoldii* (K.Koch) Q.L.Wang³⁰. Choć obecnie wszystkie te nazwy traktowane są jako historyczne, ich istnienie dokumentuje długotrwałą obecność nazwiska Petzolda w literaturze botanicznej oraz jego rozpoznawalność w międzynarodowym środowisku naukowym. Jak podaje Karl Koch w swojej publikacji:

Nadałem temu kwitnącemu krzewowi (migdałowca – przyp. red.) nazwę na cześć inspektora ogrodów Petzolda w Muskau, którego życzliwości zawdzięczam dopiero dokładniejsze poznanie tej rośliny. Jemu należy się również zasługa za założenie na kontynencie pierwszego naukowego arboretum (Arboretum Muscaviense – przyp. red.), dzięki czemu wszystkim badaczom botaniki systematycznej udostępniono ważny materiał badawczy.³¹

Jedną z aktywnych i żywych form upamiętnienia Eduarda Petzolda są wydarzenia studyjne organizowane w miejscach związanych z jego działalnością projektową, które łączą badania naukowe, praktykę konserwatorską i społeczność lokalną zainteresowaną zachowaniem krajobrazu kulturowego. Dobrym przykładem jest cykl trzech dni studyjnych zorganizowanych w Holandii w latach 2022–2025, poświęconych jego twórczości i zachowanym realizacjom. Ich wspólnym mianownikiem było osadzenie refleksji nad Petzoldem bezpośrednio w terenie – w parkach i zespołach krajobrazowych, które sam projektował lub przekształcał oraz skonfrontowanie jego XIX-wiecznych idei z wyzwaniem współczesnej konserwacji.

Pierwszy dzień studyjny odbył się 29 kwietnia 2022 roku w Wassenaar i stanowił inaugurację całego cyklu. Skoncentrowano się na realizacjach Petzolda związanych z dobrami księcia Fryderyka Niderlandzkiego, w szczególności na zespołach parkowych takich jak De Paauw czy Raaphorst. Program łączył wykłady z wizjami lokalnymi, podczas których analizowano zachowane elementy kompozycji krajobrazowej, relacje widokowe, układ dróg i starodrzew, a także stopień, w jakim pierwotna koncepcja projektanta jest dziś jeszcze czytelna. Spotkanie było również przygotowaniem do międzynarodowego sympozjum planowanego na 2023 rok, z myślą o środowisku badawczym i praktykach konserwatorskich³².

27 P.L. Ricker, *New names in Amygdalus*, „Proceedings of the Biological Society of Washington”, vol. 30, 1917, s. 17–18.

28 G. Nicholson, *Hand-list of Trees and Shrubs grown in Arboretum. London*, London 1894, s. 133.

29 K. Koch, *Dendrologie: Bäume, Sträucher und Halbsträucher, welche in Mittel- und Nord-Europa im Freien kultiviert werden*, Jhrg. 1, Erlangen 1869, s. 92–93.

30 S.X. Li, *Flora Liaoningica*, Vol.1: Pteridophyta, Gmnospermae, Angiospermae: Saururaceae – Umbelliferae, Liaoning 1988, s. 829.

31 K. Koch, *Dendrologie...*, dz. cyt.

32 Tuinhistorisch Genootschap Cascade, Studiedag Petzold – 29 April 2022, <http://www.cascade1987.nl/studiedag-petzold-29-april-2022/> (dostęp: 30.12.2025).

Drugi dzień studyjny, zorganizowany 11 maja 2023 roku w rejonie De Steeg i Arnhem, przesunął akcent w stronę zagadnień konserwatorskich i zarządczych. Uczestnicy – badacze, specjaliści ds. dziedzictwa, zarządcy i właściciele historycznych ogrodów – analizowali projekty Petzolda z lat 1860–1870 oraz poszukiwali sposobów pogłębiania wiedzy o jego dziełach w Holandii. Omawiano nie tylko kwestie relacji projektant–zleceniodawca czy chronologii realizacji, ale również aspekty praktycznego utrzymania parków, doboru gatunków drzew czy metod zachowania ich krajobrazowego charakteru. Spotkanie to miało charakter warsztatowy i konsultacyjny, służąc wymianie doświadczeń oraz budowaniu wspólnej strategii ochrony dziedzictwa Petzolda³³.

Trzeci i jak dotąd ostatni planowany dzień studyjny miał miejsce 10 października 2025 roku na terenie rozległego założenia Twickel. Domknął on cykl spotkań, przenosząc uwagę na późny etap działalności Petzolda i na problem długofalowego utrzymywania się jego koncepcji. Twickel, gdzie Petzold wprowadził istotne przekształcenia układu przestrzennego i komunikacyjnego, stał się miejscem refleksji nad tym, jak postępować z kompozycjami krajobrazowymi, których pierwotny materiał roślinny w dużej mierze uległ naturalnemu zanikowi. Dyskusje koncentrowały się na pytaniach o rekonstrukcję idei projektanta, reintrodukcję nasadzeń oraz zachowywanie charakteru parku w warunkach zmieniającego się klimatu i współczesnych potrzeb użytkowych³⁴.

Cały cykl holenderskich dni studyjnych pokazuje, że upamiętnienie Eduarda Petzolda przyjmuje również formę aktywnej pracy z krajobrazem, dialogu między przeszłością a teraźniejszością oraz międzynarodowej współpracy specjalistów. Wydarzenia te nie tylko przypominają o ogromnym zasięgu i wpływie jego pracy w Holandii, ale także aktywnie angażują środowisko specjalistów i lokalnych interesariuszy w refleksję nad sposobami ochrony i reinterpretacji kulturowego krajobrazu, który Petzold współtworzył ponad sto pięćdziesiąt lat temu. W ten sposób jego dziedzictwo funkcjonuje nie tylko jako zamknięty rozdział historii architektury krajobrazu, lecz także jako punkt odniesienia dla współczesnych debat o ochronie, interpretacji i przyszłości historycznych parków.

Wymiarem upamiętnienia Eduarda Petzolda są również działania wystawienne oraz instytucjonalne, które materializują jego obecność w przestrzeni kultury i dziedzictwa. Mają one szczególne znaczenie, ponieważ przenoszą pamięć o Petzoldzie poza krąg specjalistów, czyniąc ją dostępną dla szerokiej publiczności. Przyjmują one postać instytucjonalnej infrastruktury pamięci, w której jego nazwisko funkcjonuje jako nośnik wartości: długofalowego myślenia o krajobrazie, odpowiedzialności za dziedzictwo i europejskiego wymiaru sztuki ogrodowej.

33 Tuinhistorisch Genootschap Cascade, Aankondiging 2e studiedag over Eduard Petzold in Nederland, <http://www.cascade1987.nl/aankondiging-2e-studiedag-over-eduard-petzold-in-nederland/> (dostęp: 30.12.2025).

34 Tuinhistorisch Genootschap Cascade, Petzold studiedag op landgoed Twickel, <http://www.cascade1987.nl/petzold-studiedag-op-landgoed-twickel/> (dostęp: 30.12.2025).

W Polsce istotnym przykładem jest wystawa w Muzeum Ceramiki w Bolesławcu, mieście silnie związanym z ostatnim etapem życia Petzolda. W ramach ekspozycji wydzielono zakątek poświęcony jego osobie i dorobkowi, gdzie prezentowany jest m.in. oryginalny egzemplarz *Die Landschafts-Gärtnerei* oraz wielkoformatowe wydruki ilustracji z tej książki. Obecność tego dzieła w przestrzeni muzealnej ma znaczenie symboliczne: pozwala odbiorcom obcować bezpośrednio z materialnym świadectwem myśli Petzolda, a jednocześnie podkreśla jego rangę jako autora dzieła o fundamentalnym znaczeniu dla rozwoju nowoczesnej architektury krajobrazu. Z drugiej strony to symboliczne zaakcentowanie historycznej obecności Petzolda w Bolesławcu i możliwego oddziaływania jego warsztatu na parkową oprawę siedziby Muzeum.

Do form upamiętnienia dodać trzeba również nadawanie imienia Eduarda Petzolda instytucjom, co świadczy o trwałym uznaniu jego znaczenia i aspiracji do kontynuowania jego dziedzictwa w sposób systemowy. Kluczową rolę odgrywa tu Fundacja im. Eduarda Petzolda, powołana przez autorów niniejszego artykułu w 2024 roku, która uczyniła jego postać punktem odniesienia dla szeroko zakrojonych działań badawczych, wydawniczych i edukacyjnych. Jednym z jej najważniejszych projektów jest Europejskie Centrum Sztuki Ogrodowej im. Eduarda Petzolda, instytucja łącząca formułę muzeum i centrum interpretacji dziedzictwa, której celem jest zachowanie i upowszechnianie wiedzy z zakresu sztuki ogrodowej historycznych terenów Śląska oraz wspieranie międzynarodowej współpracy na rzecz zieleni. W ramach planowanej ekspozycji przewidziano część poświęconą życiu i twórczości Eduarda Petzolda³⁵.

Miejsca pamięci Eduarda Petzolda

Ostatnią dekadę swojego życia Eduard Petzold spędził w Dreźnie. Przeprowadził się tam w 1882 roku z Bolesławca, gdzie od czerwca 1863 roku³⁶ był właścicielem rozległego majątku *Wilhelmshof* (kwatera współczesnych ulic Walerego Wróblewskiego i Stanisława Staszica). To tam założył szkołę krzewów i drzew ozdobnych prowadzoną początkowo przez jego syna Maxa. Po śmierci żony Mathilde w 1881 roku, wyprzedaniu ruchomości³⁷ zebranych w bolesławickiej siedzibie zamieszkał w 1882 roku w domu swojej córki Helene i zięcia Emila Jaentsch'a. Jesienią 1883 roku Petzold kupił działkę budowlaną w willowej dzielnicy *Blasewitz* (dzisiejsza dzielnica Drezna). W lipcu 1884 stanął na niej dom³⁸, w którym Petzold zamieszkał ze swoją córką i zięciem. Wiódł tam komfortowe życie, korzystając z sąsiedztwa

35 Fundacja im. Eduarda Petzolda, <https://eduardpetzold.eu/> (dostęp: 30.12.2025).

36 E. Petzold, *Erinnerungen aus meinen Leben*, Leipzig 1890, s. 168.

37 Tamże, s. 206-207.

38 Tamże, s. 209-210.

swojego serdecznego przyjaciela, artysty malarza Friedricha Prellera³⁹ „Młodsze­go” mieszkającego tuż obok. Tam także cieszył się małym warzywnikiem przynoszą­cym mu tyle samo radości, co ogródek warzywny z dziecięcych lat spędzonych w Bad Muskau⁴⁰. Dreźnieńska jesień życia Petzolda była dla niego intensywnym zawodowo czasem. To w pracy i zawodowej aktywności jak pisał, odnalazł ratunek dla cierpienia, jakie w 1881 roku przyniosła mu śmierć żony⁴¹. Był wówczas zaangażowany w pracę i doradztwo przy dziewiętnastu ogrodach oraz parkach na terenie współczesnej Polski, Holandii, Saksonii, Czech, Bułgarii, a także Turcji. W 1888 roku wznosił najbardziej znaczącą publikację poświęconą ogrodnictwu krajobrazowemu⁴², którą uzupełnił o warsztatowe doświadczenia z projektów realizowanych także na Dolnym Śląsku. Zmarł w swojej wili wieczorem 10 sierpnia 1891 roku⁴³ w wieku 76 lat a miejsce spoczynku znalazł na pobliskim cmentarzu Johannisfriedhof. Jego ciało złożono obok żony Mathilde Eiserhardt w mogile zlokalizowanej w południowo-zachodnim narożniku kwatery numer 2D cmentarza⁴⁴. Prostokątna kwatera grzebalna położona tuż przy centralnej części nekropolii obwiedziona była dawniej niewysokim metaloplastycznym ogrodzeniem. Naziemna część grobu składa się z trzech elementów: centralnego cokołu wykonanego z granitu noszącego inskrypcję wskazującą na pochówek Eduarda i jego małżonki jak również pozycję w chwili śmierci tj.: holenderskiego królewsko-książęcego dyrektora parków i ogrodów w stanie spoczynku:

Tu spoczywają w Bogu:

Eduard Petzold,

królewsko-książęcy niderlandzki

dyrektor parków i ogrodów w stanie spoczynku.

* 14 stycznia 1815

† 10 sierpnia 1891

oraz jego małżonka,

Mathilde Petzold, z domu Eiserhardt

* 17 marca 1825

† 25 października 1881

Pamięć o prawym jest błogosławiona (Księga Przysłów 10:7)⁴⁵.

39 Tamże, s. 209-210, 265.

40 Tamże, s. 266.

41 Tamże, s. 204.

42 E. Petzold, *Die Landschafts-Gärtnerei...*, dz. cyt.

43 *Dresdner Nachrichten*, Nr 36, 13.08.1891, s. 9.

44 Współrzędne: 51°02'16.6"N 13°49'02.5"E.

45 Tłum.: Ł. Przybylak. Oryg.: *Hier ruhen in Gott: / Eduard Petzold, / Königl. Prinzl. Niederl. / Park- und Gartendirector a.D. / * 14. Januar 1815. / † 10. August 1891. / und seine Gattin, / Mathilde Petzold, geb. Eiserhardt / * 17. März 1825. / † 25. October 1881. / Das Gedächtniss der Gerechten / bleibt im Segen. Spr. Sal. 10. 7.*

Zamieszczony na końcu epitafium cytat z biblijnej Księgi Przysłów mówi *Pamięć o prawym jest błogosławiona*⁴⁶. Boczne granitowe stele grobu noszą imiona córki Eduarda, Helene zmarłej w 1926 roku (stela prawa) oraz zięcia Emila Jaensch'a zmarłego w 1941 roku (stela lewa). Nad całością góruje odkuty w piaskowcu krzyż umieszczony na szczycie centralnego cokołu. Na wysokości poprzecznych ramion krucyfiksu umieszczony został fragment z Księgi Izajasza *Nie lękaj się, bo cię wykupiłem, wezwałem cię po imieniu; tyś moim!*⁴⁷. Niefortunna dla pielęgnacji pamięci bezdzietność potomków Eduarda sprawiła, iż drezdeński grobowiec Petzoldów i Jaenschów popadł w zapomnienie. Z biegiem lat zniknęło ozdobne ogrodzenie, po którym współcześnie pozostał jedynie granitowy cokół ze śladami mocowań metalowych przęsł. Cokół i stele zniknął pod bluszczem a skorodowany krucyfix runął rozbijając się na drobniejsze fragmenty. Pogarszający się stan mogiły był przedmiotem interwencji lokalnych społeczników, którzy w 2019 roku z inicjatywy Volkera Witticha przeprowadzili rekonstrukcję zniszczonego krzyża, jak również czyszczenie steli i cokołu. Okazjonalnie w rocznicę śmierci Eduarda na grobie składane są kwiaty upamiętniające „wielkiego Europejczyka”⁴⁸.

II. 2.

Grób Eduarda Petzolda na cmentarzu Johannfriedhof w Dreźnie. Fot. Lukasz Przybylak, 2022.

Pierwsze niezależne od miejsca pochówku miejsce pamięci poświęcone Eduardowi Petzoldowi zostało zaaranżowane niedługo po jego śmierci, bo już w 1895 roku. Na południowy wschód od pałacu Twickel w Holandii z inicjatywy tamtejszego zleceniodawcy Petzolda barona Rodolpha Frédéricica van Heeckeren van Wassenaer

46 BT, Prz 10, 7

47 „Fürchte dich nicht, denn ich habe dich erlöset; ich habe dich bei deinem Namen gerufen; du bist mein. Jesaja 43.1”

48 *Dresdner Stadtteilzeitung – Blasewitzer Zeitung*, 1/2020, s. 2.

umieszczono pamiątkowy głaz⁴⁹. Petzold pracował nad projektem, a następnie nadzorował prace w tamtejszym założeniu parkowym od 1877 do swojej śmierci w 1891 roku⁵⁰. Kamień został usytuowany na poboczu projektowanej przez niego drogi obwodnicowej (niem. *Umfahrungsweg* lub *Umfassungsweg*), której wprowadzenie rekomendował dla wszystkich parków stylu krajobrazowego⁵¹. To z danego rodzaju dróg opasujących centralne części założeń ogrodowych i parkowych rozciągających się miały najbardziej malownicze widoki zarówno w głąb komponowanego założenia, jak i poza jego granice na otaczający go krajobraz naturalny. Pamiątkowy głaz umieszczono pośród trzech starych dębów szypułkowych (*Quercus robur* L.) tworzących narożniki różnobocznego trójkąta. Drzewa posadzone były rododendronami (*Rhododendron* L.) i cisami (*Taxus baccata* L.).

II. 3.

Widok na grupę drzew i Kamień Petzolda w Twickel, 1895. Stichting Twickel.

Na kamieniu, w wykutej od strony drogi płycinie umieszczona została prostokątna tablica z piaskowca. Na niej zaś wryto inskrypcję zaczerpniętą z treści odręcznego wpisu, który Petzold złożył w dn. 16 października 1886 roku⁵² do księgi gości pałacu Twickel⁵³. Pełna treść inskrypcji brzmiała:

49 M. Rohde, *Von Muskau bis Konstantinopel...*, dz. cyt., s. 201.

50 E. Petzold, *Erinnerungen...*, dz. cyt., s. 195, 258.

51 E. Petzold, *Die Landschafts-Gärtnerei...*, dz. cyt., s. 141.

52 M. Rohde, *Von Muskau bis Konstantinopel...*, dz. cyt., s. 201.

53 J. Craandijk, *Hedendaagsche Buitpalasten. Twickel, „Eigen Haard”*, nr 16, 18.04.1896, s. 252-255.

1885–1891

Na pamiątkę

Sztuka ogrodów krajobrazowych to malowanie

w naturze: narzędziem twórcy

jest szpadel, zaś narzędziem utrzymania

i dalszego kształtowania – siekiera: jest ona żelaznym

ołówkiem ogrodnika krajobrazowego.

E. Petzold,

ur. w Königswalde 14 stycznia 1815 r.

zm. w Blasewitz koło Drezna 10 sierpnia 1891 r.⁵⁴

II. 4.

Kamień Petzolda w Twickel. Fot. Gerard J. Dukker, 1969. Rijksdienstvoor het Cultureel Erfgoed, Adlib priref F&D: 20008162. Licencja CC BY-SA 3.0.

Zamieszczone w księdze, a ostatecznie wykute na kamieniu upamiętniającym Petzolda, słowa oddają jednak hołd nie tylko jemu samemu ale także jego mistrzowi, czyli księciu Hermannowi von Pückler-Muskau. Stanowią one bowiem parafrazę słów zapisanych przez Pücklera w jego *Szkicach o ogrodnictwie krajobrazowym*:

⁵⁴ Tłum.: Ł. Przybylak. Oryg.: 1885-1891. *Zur Erinnerung. Die Landschaftsgartenkunst ist ein Malen in der Natur: das Werkzeug des Schaffers ist der Spaten; dasjenige des Erhaltens u. Fortbildens die Axt: sie ist der eiserne Zeichenstift des Landschaftsgärtners. E. Petzold. geb. in. Königswalde i.N. 11.Jan.1815. gest. in Blasewitz b. Dresden. 10.Aug.1891.*

„Najważniejszym narzędziem, którego używamy do tworzenia, zastępującym nam pędzel czy dłuto, jest szpadel. Natomiast podstawowym narzędziem do konserwacji i kontynuowania pracy jest siekiera.”⁵⁵. Przywołana parafraza słów Pücklera uzupełniona została o lata, w których Petzold realizował prace projektowe oraz nadzór w Twickel, jak również miejsca i daty jego narodzin oraz śmierci. Z biegiem lat skupiny krzewów rosnących wokół głazu całkowicie go zagłuszyły. Na przestrzeni lat 1970-1990 zniszczeniu uległa także pamiątkowa tablica z Pücklerowsko-Petzoldowskim mottem krajobrazowym. W 2002 roku podniszczony już kamień pamiątkowy przez wzgląd na swoją wartość komemoratywną, powiazaną z postacią Eduarda Petzolda,⁵⁶ został wpisany do rejestru zabytków.

Nadzieję na przywrócenie blasku malowniczemu miejscu pamięci przyniósł rok 2009 i zawarcie tzw. Paktu z Twickel (niderl. Pact van Twickel)⁵⁷. Pakt opracowany przez projektantów z holenderskiej pracowni architektury krajobrazu BoschSlabbers to masterplan rozwoju Twickel i okolic ujęty w formule listu intencyjnego zawartego pomiędzy prowincją Overijssel, fundacją Twickel, gminami Hof van Twente, Hengelo i Borne oraz zarządem gospodarki wodnej Regge en Dinkel. Hasłem przewodnim strategii rozwoju jest „Twickel Levend Landgoed” (pol. Twickel, żyjąca posiadłość). Jednym z filarów wizji rozwoju okolicy historycznej posiadłości była rewaloryzacja zachowanych fragmentów obwodnicowej drogi Petzolda z jej jednoczesną rozbudową. W rezultacie działań w 2017 roku otwarto trasę turystyczną o długości 11 km obejmującą 24 przystanki. Jednym z nich jest „Kamień Petzolda” (niderl. Steen van Petzold)⁵⁸, który po uprzednim (2000 rok) przeniesieniu o ok. 100 m⁵⁹, poddano pieczołowitej renowacji obejmującej rekonstrukcję pamiątkowej tablicy oraz ukształtowanie roślinnej oprawy głazu. Z dawnej grupy dębów, pośród których stał kamień zachował się współcześnie jeden okaz. Jednocześnie południowo-wschodni fragment drogi otrzymał nazwę adresową „Drogi Petzolda” (niderl. Petzoldweg) a jej całość funkcjonująca pod nazwą „Umfassungsweg” jest wraz ze swoim różnorodnym programem oraz walorem przyrodniczo-krajobrazowym uznawana za jedną z wiodących atrakcji turystycznych Holandii⁶⁰.

Kolejne ostoje pamięci poświęcone Eduardowi Petzoldowi związane są z miastem Bad Muskau oraz tamtejszym parkiem. Położone nad Nysą Łużycką Bad

55 H. von Pückler-Muskau, *Szkice o ogrodnictwie krajobrazowym wraz z opisem praktycznych zastosowań w Mużakowie*, Warszawa 2025, s. 180.

56 Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Monumentnummer 507616, <https://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl/monumenten/507616> (dostęp: 30.12.2025).

57 Pact van Twickel. Intentieovereenkomst Ontwikkelingsvisie Twickel en omgeving, <https://edepot.wur.nl/4168> (dostęp: 30.12.2025).

58 Stichting Twickel, Umfassungsweg wandelroute (11 km), <https://www.twickel.nl/wandelen-fietsen/umfassungsweg> (dostęp: 30.12.2025).

59 Według informacji przekazanej autorom przez konserwatora fundacji w Twickel, Roba Bloemendal'a w dn. 5 stycznia 2026 roku.

60 J. van der Spek, *1000 dingen doen in Nederland*, Utrecht 2004, s. 65.

Muskau – Łęknica to miejsce o szczególnym znaczeniu tak w jego życiu, twórczości, jak i zawodowej karierze. W 1826 roku ojciec Eduarda, Carl Friedrich Petzold objął na życzenie Hermanna von Pückler-Muskau superintendenturę w Bad Muskau⁶¹. Nominacja ta oznaczała opuszczenie rodzinnych Lubniewic i przeprowadzkę nad Nysę Łużycką. To tam w 1831 roku na terenie parku pałacowego księcia Pücklera, młody Petzold rozpoczął pod okiem Jacoba Heinricha Rehdera trwającą trzy lata⁶² naukę ogrodnictwa krajobrazowego. Do wspaniałego dzieła sztuki krajobrazowej Pücklera powrócił w 1852 roku obejmując stanowisko inspektora i nadzorując utrzymanie oraz dalszy rozwój parku aż do 1881 roku⁶³. Wieloletnie zaangażowanie w prace na terenie Parku Mużakowskiego i realny wpływ na jego dalszy rozwój czynią z Eduarda Petzolda obok jego mistrza, księcia Hermanna von Pückler-Muskau oraz nauczyciela, Jacoba Heinricha Rehdera współtwórcę parku. W takiej roli rada miasta Bad Muskau uhonorowała Petzolda w 1965 roku. Wówczas to w 150. rocznicę rozpoczęcia prac nad stworzeniem Parku Mużakowskiego na elewacji Starego Zamku (niem. *Altes Schloss*) usytuowanego⁶⁴ w centralnej części posiadłości w rejonie głównego wejścia do budynku (po lewej stronie) wmurowana została prostokątna tablica z piaskowca nosząca inskrypcję:

Hermann von Pückler
1785-1871
Jacob Heinrich Rehder
1790-1852
Eduard Petzold
1815-1891
Zasłużonym twórcom
poświęcone w 150. rocznicę
istnienia parku
1965 Rada Miasta⁶⁵

Istniejąca do dzisiaj w sercu posiadłości Pücklera tablica pamiątkowa to nie jedyny w danej przestrzeni obiekt odnoszący się do pamięci o Petzoldzie.

Wraz z objęciem przez niego stanowiska inspektora parku w poł. XIX wieku rozpoczęte zostały liczne prace kontynuujące niezrealizowane przez Pücklera zamierzenia krajobrazowe, jak również te będące inicjatywą Petzolda. Jedną z ostatnich

61 M. Rohde, *Von Muskau bis Konstantinopel...*, dz. cyt., s. 1.

62 M. Rohde, *Eduard Petzold o dokonaniach księcia Hermanna von Pückler-Muskau i jego znaczeniu dla niemieckiej sztuki ogrodowej*, w: „Książę Hermann von Pückler-Muskau”, E. Petzold, tłum. J. Selewska, red. Ł. Przybylak, J. Kuśmierski, Ścinawka Górna 2024, s. 98-111.

63 Tamże, s. 100.

64 Adres pocztowy: Schloßstraße 2, 02953 Bad Muskau.

65 Tłum. pol. Ł. Przybylak. Oryg.: *Hermann von Pückler 1785-1871, Jacob Heinrich Rehder 1790-1852, Eduard Petzold 1815-1891, Den Verdineten Gestaltern zum 150-Jährigen Bestehen des Parkes gewidmet. 1965. Rat der Stadt.*

była rozbudowa układu drogowego centralnej części tzw. parku zamkowego, czyli obszaru aranżowanego w bezpośrednim sąsiedztwie wspomnianego już starego oraz nowego zamku. Wzdłuż zachodniego brzegu Nysy Łużyckiej w koronie dawnego nasypu ziemnego chroniącego posiadłość przed wylewami rzeki⁶⁶ poprowadzona została malownicza droga. Ujęta przez Nysę Łużycką od strony wschodniej oraz rozległą Łąkę Owiec od strony zachodniej (niem. *Schäferwiese*) droga wiodła pośród grup jak również pojedynczych dębów szypułkowych (*Quercus robur* L.) zaliczanych do najstarszych i najbardziej okazałych w zachodniej względem rzeki części parku. Wytyczona przez Petzolda około 1855 roku droga uzupełniona została z jego inicjatywy o charakterystyczne dla Parku Mużakowskiego granitowe ławki⁶⁷.

II. 5.

Droga Petzolda w parku w Bad-Muskau.

Fot. Łukasz Przybylak, 2025.

Wykonane z trzech kamiennych bloków meble ogrodowe akcentowały punkty widokowe o szczególnych walorach krajobrazowych. W obrębie wytyczonej szlakiem dawnego obwałowania drogi w cieniu pradawnych dębów umieszczonych zostało kilka tego rodzaju ławek. Wraz z upływem czasu niektóre z nich posadowione najbliżej pni drzew zespoliły się z nimi w wyjątkowo malowniczy sposób przypominający nam współcześnie o upływie czasu i zmaganiu twórczych ambicji człowieka z siłami przyrody. Lata zawieruchy drugiej wojny światowej oraz następujące po nich zaniedbania pielęgnacyjne doprowadziły do zatarcia w krajobrazie

⁶⁶ A. Roscher, *Mosaiksteine der Muskauer Parkgeschichte. Geheimnisvolle Uralteichen – am Petzoldweg* (Manuskript), Bad Muskau 2024, s. 1.

⁶⁷ Tamże, s. 3.

parku dawnej drogi. Nazywana potocznie od drugiej połowy XIX wieku jako Droga Petzolda (niem. Petzoldweg) nie hołdowała jednak pamięci swojego twórcy, choć dla niego samego miała wyjątkową wartość sentymentalną. Znamienne jest tutaj jego wspomnienie spisane w 1890 roku⁶⁸, na które w kontekście historii pradawnych dębów przy Drodze Petzolda uwagę zwróciła Astrid Roscher⁶⁹. Wspominając wydarzenia roku 1855 Petzold, relacjonuje o postępujących wówczas w Parku Mużakowskim pracach rearanżacyjnych, obejmujących także odcinek drogi biegnącej na ziemnym obwałowaniu, łączący Most Podwójny (niem. *Doppelbrücke*) na Nysie Łużyckiej z dalszą częścią parku zamkowego tzw. Ogrodem Pana (niem. *Herren-garten*). Okazuje się, iż kojarzona współcześnie z Eduardem Petzoldem droga⁷⁰ wiązała się pierwotnie z postacią ukochanego ojca Eduarda, zmarłego w Bad-Muskau Carla Friedricha Petzolda. Jak pisał Eduard Petzold „[...] Stała się ona ulubioną drogą mojego świętej pamięci ojca, którą spacerował niemal codziennie, i dlatego powszechnie nazywano ją Drogą Superintendenta.”⁷¹. Według Astrid Roscher⁷² nazwa „Droga Petzolda” stanowiła funkcjonujące dawniej pośród gości i mieszkańców Bad Muskau, potoczne określenie dla dłuższego określenia tj.: Drogi Superintendenta. Droga odnotowana pod tą nazwą po raz pierwszy w materiałach źródłowych z 1981 roku⁷³ została odtworzona w toku prowadzonych po niemieckiej stronie parku prac konserwatorskich. Kogo zatem upamiętnia wytyczona przez Eduarda Petzolda droga, przy której do dzisiaj zachował się jeden z wiekowych dębów oraz umieszczona pod nim kamienna ławka? Droga Petzolda w Parku Mużakowskim stanowi szczególnie rodzaj palimpsestu. Rodzinna więź i zbieżność nazwisk twórcy oraz nieformalnego patrona drogi wraz z indywidualnymi zasługami oraz europejską rozpoznawalnością pierwszego z nich, nadpisały wraz z upływem czasu lokalne i sentymentalne konteksty znaczeniowe Drogi Petzolda z drugiej poł. XIX wieku.

Szczególne natężenie działań społecznych zmierzających do upamiętnienia Petzolda w krajobrazie dało się zaobserwować w 2025 roku, w którym przypadła 210. rocznica urodzin teoretyka i twórcy krajobrazu. Dzięki aktywności Stowarzyszenia Historycznego „Lubniewica” z Lubniewic w woj. lubuskim wiosną nad brzegiem Jeziora Lubiąż stanęła tablica informacyjna poświęcona życiu i twórczości Eduarda Petzolda⁷⁴. Tablica uświetnia przystanek na turystycznej trasie tzw. Lubniewickiego Szlaku Turystycznego zainicjowanego przez lokalnych miłośników historii.

68 E. Petzold, *Erinnerungen...*, dz. cyt., s. 148.

69 A. Roscher, *Mosaiksteine...*, dz. cyt., s. 2-3.

70 A. Maksymowicz, „Kto widział Muskau, ten spojrzal w głębi mojego serca” – Hermann von Pückler-Muskau (1785-1871) i Park Mużakowski, w: *Lubuskie Materiały Konserwatorskie* t. 15 (2018), s. 22.

71 E. Petzold, *Erinnerungen...*, dz. cyt. s. 148.; oryg.: „[...] es wurde dies der Lieblingsweg meines seligen Vaters, den er fast täglich spazierte und er hieß deshalb allgemein der Superintendentenweg.”

72 Informacja przekazana autorom w dn. 5 stycznia 2026 roku.

73 Wg. informacji A. Roscher zapis nazwy drogi „Petzoldweg” pojawia się po raz pierwszy na rysunku planu rewitalizacji parku z 1981 roku autorstwa Helmuta Rippla.

74 Współrzędne: 52°30'51.7"N 15°14'38.3"E.

II. 6.

Ławka przy Drodze Petzolda w parku w Bad-Muskau. Fot. Łukasz Przybylak, 2025.

Dzięki współpracy lubniewickiego stowarzyszenia historycznego z Fundacją im. Eduarda Petzolda w roku 2025 powstało kolejne na mapie Europy miejsce pamięci poświęcone Petzoldowi. W mieście, w którym się urodził, nad jeziorem Lubiąż, powstał punkt widokowy o nazwie „Zacisze Petzolda”⁷⁵. Miejsce zostało zaprojektowane przez Łukasza Przybylaka jako tzw. park kieszonkowy. Kompozycja przestrzenna aranżacji objęła obszar⁷⁶ o powierzchni ok. 220 m². Zamysłem projektanta było stworzenie w pełni krajobrazowego miejsca, które w sposób zarówno symboliczny, jak i techniczny powiązane byłoby z postacią Petzolda oraz jego warsztatem teoretyczno-projektowym.

Centralnym punktem aranżacji punktu widokowego stała się replika mużakowskiej ławki parkowej wykonana z granitu w Strzegomiu. Mebel ogrodowy powiązany został z pobliską promenadą łukowo wygiętą alejką parkową. Droga została wykonana w technologii nawierzchni pieszko-jezdnej, mineralnej, wodoprzepuszczalnej. Parametry ścieżki tj. miąższości i frakcji kolejnych warstw konstrukcyjnych została zaczerpnięta z zaleceń Eduarda Petzolda opublikowanych w jego *Ogrodnictwie krajobrazowym* dla wykonywania tego rodzaju dróg⁷⁷. Obrzeże ścieżki wykonano z ciętych kołków leszczynowych połączonych w górnej części wierzbowo-leszczynowymi wtkami. Kompozycyjną ramą dla punktu widokowego akcentowanego przez

⁷⁵ Współrzędne: 52°30'47.0"N 15°14'26.4"E.

⁷⁶ Miejsce zostało wybrane przez burmistrza Lubniewic, Radosława Sosnowskiego oraz prezes Stowarzyszenia Historycznego „Lubniewica”, Katarzynę Szczepańską.

⁷⁷ E. Petzold, *Die Landschafts-Gärtnererei...*, dz. cyt., s. 146-147.

kamienną ławkę stały się dwa dęby szypułkowe (*Quercus robur* L.), drzewa wyjątkowo cenione przez Petzolda. Z drugiej strony młode sadzonki drzew są przeciwwagą dla okazałej karpki wywróconego drzewa znajdującej się w pobliżu ławki. Jej obecność w otoczeniu punktu widokowego została także podyktowana założeniami projektu. Z jednej strony, wraz z młodymi sadzonkami nawiązuje do cyklu życia i śmierci, z drugiej zaś, odnosi się bezpośrednio do kontynuowanych przez Petzolda zasad kształtowania krajobrazu wyznawanych przez Pücklera. Ten drugi skupując coraz to rozleglejsze połacie terenu pod założenie Parku Mużakowskiego decydował się niejednokrotnie na pozostawianie obumierających i obumarłych drzew sprzyjających w jego ocenie uzyskaniu wrażenia autentyczności pradawnego lasu⁷⁸. Kolejnym, naturalnym elementem programowego wyposażenia Zaczisa Petzolda są głązy narzutowe. Zakres projektu uwzględnił przetransportowanie na brzeg Jeziora Lubiąż omszałych głązów różnych rozmiarów i rozmieszczenie ich w trójkątnym układzie wokół punktu widokowego (ławki). Dyspozycja przestrzenna zbliżona do planu trójkąta, podobnie jak rozmieszczenie krzewów określonych gatunków jest z kolei nawiązaniem do warsztatu Pücklera, znanego z jego parku pałacowego w Branitz. To przy zakładaniu tamtejszego parku dla lepszej inscenizacji natury stosował on grupowanie krzewów i drzew w obrębie skupin oraz kęp i klombów w obrębie parku w trójkąty⁷⁹. Głązy w projekcie Zaczisa Petzolda to także nawiązanie do lokalnego polodowcowego krajobrazu i natury w ogóle, która dostarcza twórcom krajobrazu wiodącej inspiracji oraz materiału niezbędnego do osiągnięcia pożądanego efektu aranżacyjnego⁸⁰. Kontrast pomiędzy grupą głązów narzutowych posadowionych najbliżej kamiennej ławki a nią samą to także symbol tego, czym przyrodnicza materia może stać się w rękach rzemieślników. Całość terenu przeznaczanego pod aranżację parku kieszonkowego została obsadzona bylinami oraz krzewami pochodzącymi od lokalnych dostawców. Dobór gatunkowy bylin oparto przede wszystkim o paprocie (*Dryopteris filix-mas* (L.) Schott), bergenie (*Bergenia crassifolia* var. *crassifolia*) i jednolite kolorystycznie hosty (*Hosta* Tratt.). Jako barwne akcenty wprowadzono wyłącznie żurawki (*Heuchera* L.) odmian o ciemnych i zielonych liściach. Pośród wybranych gatunków krzewów dominują klasyczne takie jak cisy pospolite (*Taxus baccata* L.), śnieguliczki białe (*Symphoricarpos albus* (L.) S.F.Blake) czy ligustry zwyczajne (*Ligustrum vulgare* L.). Jako egzemplarze akcentujące w kolejnych porach roku całą aranżację wybrano także stosowane przez Petzolda gatunki takie jak rododendrony (*Rhododendron* L.), kalina koralowa (*Viburnum opulus* L.) oraz jaśminowiec wonny (*Philadelphus coronarius* L.). Całości

78 E. Petzold, *Fürst Hermann v. Pückler-Muskau in seinem Wirken in Muskau und Branitz sowie in seiner Bedeutung für die bildende Gartenkunst Deutschlands: eine aus persönlichem und brieflichem Verkehr mit dem Fürsten hervorgegangene biographische Skizze*, Leipzig 1874, s. 19-20.

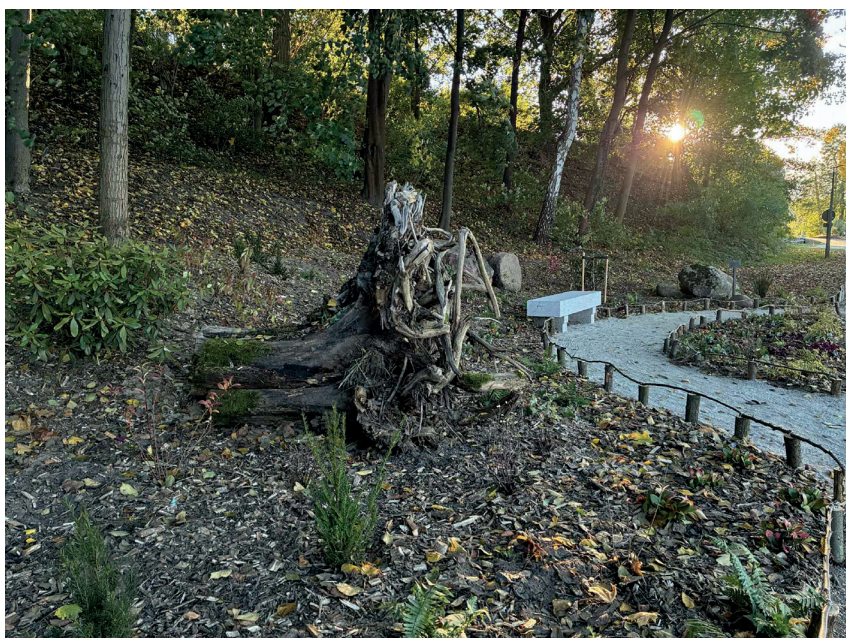
79 H. Rippl, *Pückler-Muskau's Umgang mit Bäumen – der Schlüssel zu seiner Weltansicht*, w: „Inszenierte Natur. Landschaftskunst im 19. und 20. Jahrhundert”, Stuttgart 1998, s. 72-80.

80 E. Petzold, *Die Landschafts-Gärtneri...*, dz. cyt., s. 5.

II. 7.

Zacisze Petzolda w Lubniewicach od strony Jeziora Lubiąż. Fot. Łukasz Przybylak, 2025.

II. 8.

Zacisze Petzolda w Lubniewicach - widok od strony wschodniej. Fot. Łukasz Przybylak, 2025.

aranżacji dopełniają liczne przebiśniegi (*Galanthus nivalis* L.) oraz narcyzy (*Narcissus* L.) posadzone bezpośrednio w gruncie nad brzegiem jeziora oraz owalnej rabacie przed kamienną ławką. Z miejsca posadowienia ławki poprzez odpowiednie rozmieszczenie roślin, głązów narzutowych oraz cięcia korygujące drzewa rosnące na brzegu jeziora możliwe było uwypuklenie trzech głównych widoków. Rozchodząc się promieniście obejmują odpowiednio zatokę i wysoki brzeg jeziora, zielony cypel oraz park pałacowy z nowym pałacem rodziny von Waldow. Ukierunkowanie widoków na dominanty krajobrazowe to także ukłon w stronę warsztatu projektowego Petzolda. Dodatkowo, widok na park pałacowy z nowym pałacem to nawiązanie do jego życiorysu. Jednym z jego ojców chrzestnych był bowiem Adolph Friedrich von Waldow, fundator XIX-wiecznej rozbudowy lubniewickiej posiadłości.

Koncepcja parku kieszonkowego z punktem widokowym "Zacisze Petzolda" nad jeziorem Lubiąż w Lubniewicach

autor: Łukasz Przybylak

II. 9.

Łukasz Przybylak, Koncepcja parku kieszonkowego z punktem widokowym Zacisze Petzolda nad jeziorem Lubiąż w Lubniewicach. Fundacja im. Eduarda Petzolda, 2025.

Zacisze Petzolda zostało otwarte 18 października 2025 roku. Na miejscu zamontowano także emaliowaną tabliczkę z inskrypcją:

Zacisze Petzolda

Park kieszonkowy z punktem widokowym upamiętniające Eduarda Petzolda, urodzonego 14.01.1815 roku w Lubniewicach teoretyka i twórcę ogrodów.

Miejsce powstałe staraniem Mieszkańców i władz miasta Lubniewice przy wsparciu organizacji pozarządowych, przedsiębiorstw i wolontariuszy, odsłonięto 18.10.2025 roku w jubileuszu 210-lecia urodzin europejskiego mistrza kształtowania krajobrazu⁸¹.

⁸¹ W dolnej części tablicy znajdują się informacje o inicjatorze, partnerach, patronie, projektancie i sponsorach utworzenia Zacisza Petzolda jak również dane o programach grantowych w ramach, których finansowano realizację parku kieszonkowego.

W rezultacie, w parku Bad Muskau, w Twickel oraz Lubniewicach powstały żywe miejsca pamięci o Eduardzie Petzoldzie. Odpowiadają one nie tylko na potrzeby i oczekiwania rekreacyjne mieszkańców i odwiedzających, ale dają także możliwość empirycznego doświadczania krajobrazu w rozumieniu Petzolda.

Adaptacja dawnych posiadłości, dla których nad projektami ogrodów i parków Petzold pracował, do nowych funkcji, przynosi także nowe formy jego upamiętnienia. Za przykład może posłużyć zamek Althörnitz w Saksonii, gdzie w 1865 roku Petzold sporządził projekt dla tamtejszego parku zamkowego⁸². We wnętrzu odrestaurowanego w 1996 roku budynku otwarto hotel, a jeden z pokoi nazwano imieniem Eduarda Petzolda. Goście hotelowi rezerwujący ten pokój otrzymują przekrojowe informacje o życiu i twórczości jego patrona, a z okien mogą podziwiać efekty jego pracy.

Podsumowanie

Podjęcie zagadnienia upamiętniania Eduarda Petzolda jest istotne z kilku powodów. Po pierwsze, mimo europejskiego zasięgu teoretycznej i praktycznej działalności Petzolda, jego postać przez długi czas pozostawała marginalizowana w opracowaniach o historii ogrodów i architektury krajobrazu. Po drugie, dotychczasowe badania koncentrowały się głównie na biografii, relacji mistrz–uczeń, łączącej go z księciem Hermannem von Puckler-Müskaui oraz analizie wybranych realizacji, rzadko podejmując refleksję nad mechanizmami pamięci i upamiętnienia jako odrębnym zagadnieniem badawczym. Po trzecie wreszcie, w ostatnich dekadach obserwować można wyraźne ożywienie zainteresowania dziedzictwem Petzolda, zarówno w badaniach naukowych, jak i w działaniach konserwatorskich, wystawienniczych, inicjatywach społecznych oraz działaniach marketingowych, które domaga się narzędzi analitycznych wykraczających poza tradycyjną historię sztuki ogrodowej.

Przedstawione w artykule badania oraz działania poszerzają dotychczasowy stan wiedzy poprzez przesunięcie perspektywy z historii twórczości na historię pamięci. Po raz pierwszy zestawiono i zinterpretowano różne formy upamiętnienia Eduarda Petzolda: piśmiennictwo, nomenklaturę botaniczną, wydarzenia, miejsca komemoratywne oraz współczesne realizacje krajobrazowe inspirowane jego warsztatem projektowym. Takie ujęcie pozwala uchwycić wzajemne relacje między dyskursami a materialnymi formami pamięci oraz prześledzić zmienność sposobów przywoływania postaci Petzolda w czasie i przestrzeni. Nowatorskość zaprezentowanego tu podejścia polega nie tyle na proponowaniu nowej interpretacji jego twórczości, ile na przeprowadzeniu rekonstrukcji i krytycznego uporządkowania istniejących form upamiętnienia architekta, które zostały ukazane jako elementy procesu

⁸² E. Petzold, *Erinnerungen...*, dz. cyt., s. 172.

obejmującego przekształcenia, selekcję a także adaptację bogatego i różnorodnego dorobku Eduarda Petzolda do profilu współczesnego odbiorcy.

Zaprezentowany przekrój form upamiętnienia od epitafium wskazującego na zawodową pozycję i dorobek, przez komemoratywną toponimię, działalność popularyzatorską, po badania naukowe i monumenty jest wolny od prób ich wartościowania. Każda bowiem droga prowadząca do utrwalenia pamięci – pod warunkiem, że wychodzi od mocnych i rzetelnych podstaw źródłowych – jest słuszna i cenna, a w procesie poznawania świata i jego interpretacji niezbędna.

Bibliografia

- Bieliń-Ratajczyk, Agata. 2013. „Eduard Petzold – twórca malowniczych założeń krajobrazowych / Eduard Petzold – the creator of picturesque landscape parks”. *Architectus* 2(34): 45-58.
- Brockhaus. 1897. *Brockhaus' Konversations-Lexikon* 17. Supplement. Leipzig, Berlin und Wien: Friedrich Arnold Brockhaus.
- Craandijk, Jacobus. 1896. „Hedendaagsche Buitpalasten. Twickel”. *Eigen Haard* 16: 252-255.
- Deutsches Magazin für Garten- und Blumenkunde 1879. „Personal-Notizen”. *Deutsches Magazin für Garten- und Blumenkunde: Zeitschrift für Garten- und Blumenfreunde und Gärtner* 1879.
- Dresdner Nachrichten. 1891. *Dresdner Nachrichten* 36 (13.08.1891): 9.
- Dresdner Stadtteilzeitung. 2020. *Dresdner Stadtteilzeitung – Blasewitzer Zeitung* 1: 2.
- Drozdek, Monika. 2005. „Malownicze parki krajobrazowe Carla Eduarda Petzolda na wybranych przykładach ogrodów województwa lubuskiego”. *Rocznik Lubuski* 31(1): 251-264
- Enciclopedia. 1921. *Enciclopedia universal ilustrada europeo-americana* 44. Madrid: Espasa-Calpe.
- Gresky, Walter. 1940. „Eduard Petzold, der Geisteserbe des Fürsten Pückler. Ein Rückblick auf die Zeit seines Wirkens in Thüringen”. *Die Gartenkunst* 53: 137-140.
- Gresky, Walter. 1940. *Eduard Petzold, der Geisteserbe des Fürsten Pückler, als Hofgärtner in Ettersburg und Weimar*, Erfurt: Stenger.
- Gresky, Walter. 1991. „Zur Würdigung Eduard Petzolds: mit besonderer Rücksicht auf die Zeit seines Wirkens in Thüringen”. *Die Gartenkunst* 3(1): 32-39.
- Hallier, Ernst. 1889. *Kulturgeschichte des neunzehnten Jahrhunderts in ihren Beziehungen zu der Entwicklung der Naturwissenschaften*, Stuttgart: Ferdinand Enke.
- Hampel, Carl. 1891. „Eduard Petzold”. *Gartenflora: Zeitschrift für Garten- und Blumenkunde* 40(17): 469-471.
- Hoffmann, Martin, 1891. „Berichtigung zu der Biographie „Eduard Petzold“”. *Gartenflora: Zeitschrift für Garten- und Blumenkunde* 40(19): 529.
- Irrgang, Walter. 1978. *Bemerkenswerte Parkanlagen in Schlesien*, Dortmund: Forschungsstelle Ostmitteleuropa
- Jäger, Hermann. 1878. „Deutsche Gärtner. I. E. Petzold, Park- und Garten-Director in Muskau”. *Deutsche Gärtner-Zeitung: Zentralblatt für das gärtnerische Fortbildungswesen in Deutschland* 2(1): 7-8.
- Jäger, Hermann. 1878. „Deutsche Gärtner. I. E. Petzold, Park- und Garten-Director in Muskau (Schluss.)”. *Deutsche Gärtner-Zeitung: Zentralblatt für das gärtnerische Fortbildungswesen in Deutschland* 2(2): 22-24.

- Jähnichen, Hellmut; Walther, Harald. 1974. „Über den Nachweis der Oleaceen-Gattung *Forestiera* Poir. im Tertiär Mitteleuropas Mit 9 Tafeln und 7 Abbildungen“. *Feddes Repertorium* 85(1-2): 17-41.
- Jaworek, Justyna. 2013. „Petzold Carl Eduard Adolph“. W: *Leksykon zieleni Wrocławia*, red. I. Bińkowska, E. Szopińska, s. 884–885. Wrocław: Via Nova.
- Jaworek, Justyna. 2014. „The principles of plant selection in gardens designed by Eduard Petzold (1815-1891) / Zasady doboru roślin w ogrodach autorstwa Eduarda Petzolda (1815-1891)“. *Czasopismo Techniczne* 6-A: 225-238.
- Koch, Karl. 1869. *Dendrologie: Bäume, Sträucher und Halbsträucher, welche in Mittel- und Nord-Europa im Freien kultiviert werden* 1, Erlangen: Ferdinand Enke.
- Le nouveau jardinier. 1872. *Le nouveau jardinier illustré*, red. F. Herincq, A. Lavallée, L. Neumann, B. Verlot, J.-M. Cels, J.-B. Verlot, C.J. Courtois-Gérard. A. Pavard, A.D. Burel, Paris: Librairie de E. Donnau.
- Leslie, Alan C. 2004. *The International Rhododendron Register & Checklist. 2nd Edition. Lem-Z*, London: The Royal Horticultural Society.
- Li, S.X. 1988. *Flora Liaoningica*, Vol.1: Pteridophyta, Gmnospermae, Angiospermae: Saururaceae – Umbelliferae, Liaoning: IFP.
- Maksymowicz, Anitta. 2018. „Kto widział Muskau, ten spojrział w głąb mojego serca“ –Hermann von Pückler-Muskau (1785-1871) i Park Mużakowski“. *Lubuskie Materiały Konserwatorskie* 15(2018): 9-24.
- Möllers. 1891. „Personalnachrichten“. *Möllers Deutsche Gärtner-Zeitung* 4(26).
- Nicholson, George, 1894. *Hand-list of Trees and Shrubs grown in Arboretum. London*, London: Printed for H. M. Stationery Off. by Eyre and Spottiswoode.
- Nordisk familjebok 1915. *Nordisk familjebok: konversationslexikon och realencyklopedi* 21 – Papua-Poselt, Stockholm: Nordisk familjeboks förlags aktiebolag.
- Notizblatt 1903. *Notizblatt des Königl. botanischen Gartens und Museums zu Berlin. Appendix X.*, 15 Januar 1903.
- Oldenburger-Ebbers, Carla S. 1986. „De tuin- en landschapsarchitect Carl Eduard Adolf Petzold (1815-1891) en zijn werken in Nederland“. *Groen* 7/8: 27–34.
- Petzold, Eduard. 1874. *Fürst Hermann v. Pückler-Muskau in seinem Wirken in Muskau und Branitz sowie in seiner Bedeutung für die bildende Gartenkunst Deutschlands: eine aus persönlichem und brieflichem Verkehr mit dem Fürsten hervorgegangene biographische Skizze*. Leipzig, s. 19-20.
- Petzold, Eduard. 1888. *Die Landschafts-Gärtnerei: ein Handbuch für Gärtner, Architekten und Freunde der Gartenkunst*. Leipzig: Hermann Adolf Haessel.
- Petzold, Eduard. 1890. *Erinnerungen aus meinen Leben*, Leipzig: Stengel & Markert.
- Petzold, Eduard. 2024. *Książę Hermann von Pückler-Muskau*, Ścinawka Górna: Fundacja Odbudowy Dworu Sarny.
- Przybylak, Łukasz, 2024. „Życie i twórczość Pücklera sprawą Petzolda i polskiej sztuki ogrodowej“. W: *Książę Hermann von Pückler-Muskau, Książę Hermann von Pückler-Muskau*, E. Petzold, tłum. J. Selewka, red. Ł. Przybylak, J. Kuśmierski, s. 122-139. Ścinawka Górna: Fundacja Odbudowy Dworu Sarny.
- Pückler, Heinrich von. 1891. „Zur Biographie Eduard Petzold's“. *Gartenflora: Zeitschrift für Garten- und Blumenkunde* 40(22): 611–612.
- Pückler-Muskau, Hermann von. 1834. *Andeutungen über Landschaftsgärtnerei verbunden mit der Beschreibung ihrer praktischen Anwendung in Muskau*, Stuttgart: Hallberger.

- Pückler-Muskau, Hermann von. 2025. *Szkice o ogrodnictwie krajobrazowym wraz z opisem praktycznych zastosowań w Mużakowie*, Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa.
- Ricker, Paul Lincoln. 1917. „New names in Amygdalus”. *Proceedings of the Biological Society of Washington* 30: 17–18.
- Rippl, Helmut. 1998. „Pückler-Muskau's Umgang mit Bäumen – der Schlüssel zu seiner Weltsicht”. W: *Inszenierte Natur. Landschaftskunst im 19. und 20. Jahrhundert*, ed. B. Baumüller, U. Kuder, s. 72–80. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt.
- Rohde, Michael. 1990. *Diplomarbeit über das Wirken von Eduard Petzold in Dieren (Niederlande)*
- Rohde, Michael. 1998a. *Eduard Petzold – Weg und Werk eines deutschen Gartenkünstlers im 19. Jahrhundert*, Hannover: Universität Hannover (Dissertation).
- Rohde, Michael. 1998b. *Von Muskau bis Konstantinopel. Eduard Petzold ein europäischer Gartenkünstler. 1815–1891*, Dresden: Verlag der Kunst Dresden.
- Rohde, Michael. 2001. „Petzold, Karl Eduard Adolph”. *Neue Deutsche Biographie* 20: 276–277.
- Rohde, Michael. 2007. „The importance of Eduard Petzold to the Dutch garden arts”. W: *Prussian Gardens in Europe: 300 Years of Garden History*, ed. M. Rohde, s. 260–263. Leipzig: Edition Leipzig.
- Rohde, Michael. 2024. „Eduard Petzold o dokonaniach księcia Hermanna von Pückler-Muskau i jego znaczeniu dla niemieckiej sztuki ogrodowej”. *Książę Hermann von Pückler-Muskau*, E. Petzold, tłum. J. Selewka, red. Ł. Przybylak, J. Kuśmierski, s. 98–111. Ścinawka Górna: Fundacja Odbudowy Dworu Sarny.
- Roscher, Astrid. 2024. *Mosaiksteine der Muskauer Parkgeschichte. Geheimnisvolle Uralteichen – am Petzoldweg*, Bad Muskau (Manuskript).
- Rościszewski, Jan. 2024. *Die Gartenanlagen Eduard Petzolds in Niederschlesien. Eine gartendenkmalpflegerische Analyse seiner Originalpläne im Landesamt für Denkmalpflege Sachsen*, Dresden: Technische Universität Dresden (Masterarbeit).
- Rümpel, Theodor. 1882. *Illustriertes Gartenbau-Lexikon: Unter Mitwirkung zahlreicher Fachmänner aus Wissenschaft und Praxis*, Berlin: Paul Parey.
- Siewniak, Marek; Mitkowska, Anna. 1998. *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Warszawa: Rytm.
- Spek, Jeroen van der. 2024. *1000 dingen doen in Nederland*, Utrecht: Kosm S.
- Zijlstra, Bonica. 1987. *Nederlandse tuinarchitectuur II 1850-1940; tuinen van Carl Eduard Adolf Petzold, Dirk Wattez, Petrus Hermannus Wattez en Samuel Voorhoeve*, Amsterdam: Nederlandse Tuinenstichting.

Strony internetowe

- Fundacja im. Eduarda Petzolda, <https://eduardpetzold.eu/> (dostęp: 30.12.2025).
- Fundacja im. Eduarda Petzolda, Seria wydawnicza „Petzold”, <https://eduardpetzold.eu/projekty/seria-wydawnicza-petzold>.
- International Plant Names Index, Petz., <https://www.ipni.org/search?q=Petz>.
- Pact van Twickel. Intentieovereenkomst Ontwikkelingsvisie Twickel en omgeving, <https://edepot.wur.nl/4168>.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Monumentnummer 507616, <https://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl/monumenten/507616>.
- Stichting Twickel, Umfassungsweg wandelroute (11 km), <https://www.twickel.nl/wandelen-fietsen/umfassungsweg>.

Tuinhistorisch Genootschap Cascade, Aankondiging 2e studiedag over Eduard Petzold in Nederland, <http://www.cascade1987.nl/aankondiging-2e-studiedag-over-eduard-petzold-in-nederland>.

Tuinhistorisch Genootschap Cascade, Petzold studiedag op landgoed Twickel, <http://www.cascade1987.nl/petzold-studiedag-op-landgoed-twickel..>

Tuinhistorisch Genootschap Cascade, Studiedag Petzold – 29 april 2022, <http://www.cascade1987.nl/studiedag-petzold-29-april-2022>.